

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

eISSN: 3023 - 8498 • Yıl/Year: 2024 • Sonbahar/Autumn • Sayı/Issue: 14

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2024 – Sonbahar / Autumn – Sayı / Issue: 14

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçi Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Arş. Gör. Muhammet Küçükbaltaçoğlu

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Ali Öztürk

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. Mustafa Barış

mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Halil İbrahim Kaygısız

hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Sıddık Ağçoban

s.agcoban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Dr. Nurullah Koltaş

nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Uğur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Ekim / October - 2024

<https://rumeli.trakya.edu.tr/> <https://dergipark.org.tr/rumeli>

rumelislam@trakya.edu.tr [rumeliislam@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN İCTİHAD VE TAKLİD DÜŞÜNCEİNE DAİR BİR İNCELEME

Geliş Tarihi : 27 Şubat 2024
Kabul Tarihi : 11 Eylül 2024

İskender KARAYİĞİT*

Özet

Müctehidin şer'î delillerden hüküm çıkarmak için olanca gücünü sarfetmesi anlamına gelen icthad ile bu hükümü kayıtsız şartsız benimsemek anlamını ifade eden taklid, usûl-i fikhın en önemli konularından kabul edilmişlerdir. Bu sebepten olacak ki, usûl-i fikh eserlerinde icthad ve taklide müstakil bölümler ayrılmış, bu bölümlerde icthadın şartları, alanı, kat'ilik ve zanniliği, isabet ve hata boyutları detaylıca ele alınmıştır. Daha çok süfi kimliği ile tanınan İmâm-ı Rabbânî de başta Mektûbât adlı meşhur eseri olmak üzere diğer risâle tarzı eserlerinde icthad konusuna geniş yer vermiştir. Bahsi geçen eserlerde icthadla ilgili konuların hemen hemen hepsine temas eden İmâm-ı Rabbânî, icthadın sadece İslâm hukukunu ilgilendiren yönleriyle yetinmemiş, ayrıca geçmiş şeriatlardan örneklendirmeler yaparak konuya geniş perspektif kazandırmıştır. Özellikle onun, İslâm tarihinde Kırtas Vakası diye bilinen; Hz. Peygamber'in ölüm hastalığında kağıt istemesine karşılık ashabın olumlu cevap vermemesi hadisesi ile Siffin Savaşı'nı icthadî zemine oturtması ashab üzerinden büyük bir töhmeti kaldırması bakımından önemlidir. Çalışmamızda, İmâm-ı Rabbânî'nin icthad ve taklide dair tasav-vurlarının okuyuculara farklı perspektif kazandırmasına katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İctihad, Taklid, İsalet, Hata, Kırtas Olayı, Siffin Savaşı.

A STUDY ON İMÂM RABBÂNÎ'S THOUGHT ON İJTIHAD AND TAQLİD

Abstract

Ijtihad, which refers to the mujtahid's exertion of his utmost effort to deduce a ruling from shar'i evidence, and taqlid, which refers to the unconditional adoption of this ruling, are among the most important topics of usul al-fiqh. For this reason, separate chapters are devoted to ijthad and taqlid in works of usul al-fiqh, and in these chapters, the conditions of ijthad, its scope, its certainty and uncertainty, and the dimensions of accuracy and error are discussed in detail. İmâm Rabbânî, who is mostly known for his Süfi identity, devoted wide coverage to the subject of ijthad in his other risala-style works, especially in his renowned work titled Maktubât. İmâm Rabbânî, who touched upon almost all of the issues related to ijthad in the aforementioned works, was not only contented with the aspects of ijthad that concern Islamic law, but also gave a broad perspective to the subject by giving examples from past shari'ah. Particularly, his grounding of the incident known in Islamic history as the Kırtas incident, in which the Prophet asked for paper in his dying illness but the companions did not respond positively, and the Battle of Siffin on the ground of ijthad are important in terms of removing a great reproach from ashab. In the present study, it is aimed to provide readers with a different perspective on İmâm Rabbânî's conceptions of ijthad and taqlid.

Keywords: Ijtihad, Taqlid, Accuracy, Haṭaa, Kırtas incident, Battle of Siffin.

Giriş

Sözlükte, meşakkati yüklenmek anlamına gelen icthad, istilahta; şer'î-amelî hükümleri tafsilî

* Dr. Öğrencisi. Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, karayigitiskender2@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2595-206X

DOI:10.53336/rumeli.1444109.

İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Karayigit, İskender. "İmâm-ı Rabbânî'nin İctihad ve Taklid Düşüncesine Dair Bir İnceleme". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 14 (2024), 36-54.

<https://doi.org/10.53336/rumeli.1444109>.

Copyright © CC BY-NC 4.0

delilinden çıkarma hususunda olanca gücünü sarfetmektir.¹ Taklid ise: Bir kimsenin sözünü, o sözü nereye dayandırdığını bilmeden, yani delil olmaksızın kabul etmek anlamına gelir.² Eğer delilini bilerek kabul ederse o zaman taklid değil ittibâ ismini alır.³ İslâm hukukunun usul bölümünde çok önemli bir yeri işgal eden icthad, herkesin üstesinden geleceği sıradan bir çaba değildir. Bundan dolayı icthadda bulunacak kimselerin bir takım şartları taşımaları gerekmektedir. Usul ilminde müctehidde bulunması gereken şartlar şu şekilde sıralanmıştır.

1. Tüm yönleriyle Kur'ân ilimlerine vâkıf olmak.
2. Bütün dallarıyla sünnet ilmini bilmek.
3. İcmâın gerçekleştiği yerleri bilmek.
4. Kıyas yollarını bilmek.⁴

Genel kabule göre icthad edilen bir meselede Allah'ın belirlediği hak hüküm bir tanedir. Bu da iki müctehidden sadece birinin doğru hükümde isabet ettiği, diğerinin ise hata üzere olduğu anlamına gelmektedir.⁵ Ancak bu hak hükmün hangisi olduğu kesin olarak bilinemez.⁶ Bundan dolayıdır ki icthadın hükmünün; hata ihtimaliyle birlikte gâlib bir zandan ibaret olduğu ifade edilmiştir.⁷

Usûl-i fikhın önemli bir alanını oluşturan icthad, sadece usulcülerin değil İmâm-ı Rabbânî gibi mutasavvıf kimliğe sahip zatların da temas alanı olmuştur. O, icthad konusunda İslâm âlimlerinin izini takip etmenin yanı sıra kimi zaman usulle tasavvuf arasında bağ kurarak konuya farklı bir pencereden bakma imkânı da sunmuştur. Onun icthad konusundaki yorumları Kur'ân'ın ahkâmına dair kendisinin geliştirdiği taksimata dayanmaktadır. Nitekim o, edille-i şeriyeden kitap delilini ele alırken Kur'ân'daki hükümleri üç kısma ayırmıştır. Bunlar kısaca;

1. Lüğat ilmine vâkıf olan avam-havas herkesin anlayabileceği hükümler.
2. İctihad ve istinbat vasıtasıyla anlaşılabilen, yani sadece müctehid imamların söz söyleme yetkisinin olduğu hükümler.
3. Allah bildirene (i'lâm) kadar herhangi bir beşerin anlaması mümkün olmayan hükümler ki, Allah'ın bildirmesi de Hz. Peygamber'e mahsus olduğundan bu kısım hükümler sadece Hz. Peygamber'in yetki alanındadır.⁸

¹ Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 2/313-314.

² Cüveynî, *et-Telhis*, thk. Abdullah en-Nebâlî ve Beşîr Ahmed el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 3/423-424.

³ Abdüllatîf el-Minyâvî, *eş-Şerhü'l-kebîr li Muhtasari'l-usûl min 'ilmi'l-usûl* (Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 2011), 624; Hâlid b. Müsâid er-Ruveyti, *et-Temezhib* (Riyâd: Darü't-Tedmüriyye, 2013), 1/116.

⁴ Nesefî, bu şartlardan icmâın gerçekleştiği yerleri bilmeyi zikretmemiştir. Molla Hüsrev ise bu şartları "mutlak müctehidin şartları" diye kayıtlamıştır. Bk. Ebü'l-Berekât Nesefî, *Menâr* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 13; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl*, 2/314-315.

⁵ Muhammed Abdülhalîm el-Leknevî, *Kameru'l-akmâr* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2012), 2/60.

⁶ Ahmed b. Ebî Saîd el-Leknevî Molla Cîven, *Nûru'l-envâr* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 2/60.

⁷ Nesefî, *Menâr*, 13; Ubeydullâh b. Mes'ûd Sadruşşerîa, *et-Tavdîh* (Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabîh, 1957), 2/236; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl*, 2/315; Ebü Saîd Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 156; Büyük Ali Haydar Efendî, *Usûl-i Fıkah Dersleri* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye), 552.

⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2018), 2/225-226. (Mek. 55).

İmâm-ı Rabbânî'nin bu üçüncü kısım ile kastı âmmı tahsis,⁹ mücmeli beyan¹⁰ ve müşkili izah¹¹ gibi Kur'ân âyetlerini açıklama görevini üstlenen sünnetler olmalıdır. Zira bu hükümler Kur'ân'da bulunmakla birlikte izaha muhtaçtırlar. Bu izahı yapacak kişi de Hz. Peygamber'den başkası olmayacaktır.

Bu üçlü taksimattan bizim temas edeceğimiz kısım, Kur'ân'dan icthad vasıtasıyla elde edilen hükümleri kapsamaktadır. Bu hükümler icthad vasıtasıyla elde edilip icthad da müctehidin işi olunca, çalışmamızda İmâm-ı Rabbânî'nin icthad ve taklide dair düşüncelerine ilgili başlıklar altında detaylıca yer verilmeye çalışılacaktır.

Konuya geçilmeden önce İmâm-ı Rabbânî'nin neden icthadı söz konusu ettiği sorusuna değinmek gerekirse eğer denilebilir ki o, icthad veya taklidle ilgili müstakil bir mektup kaleme almamıştır. Onun icthad ve taklidle ilgili çoğu düşüncelerinin iki mektuba dayandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi onun Hâce Muhammed Takî'ye (ö. ?) yazmış olduğu, içerik olarak ehl-i sünnet, hâricî ve râfîzîlerden bahsettiği mektuptur ki, ashab arasındaki ihtilafların icthad farklılığından kaynaklandığı bu mektupta ele alınmıştır.¹² Diğerisi ise İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Saîd (ö. 1071/1661) ile Muhammed Masum'a (1079/1668) yazmış olduğu ve muhtevasında Kur'ân'ın geçmiş şeriatler de dahil bütün şer'î hükümleri ihtiva ettiğini ileri sürdüğü mektuptur. O bu mektupta Kur'ân'ın ahkâmına dair geride bahsi geçen taksimâtı yapmıştır.¹³ Onun icthadla ilgili çoğu düşüncelerinin genelde bu iki mektupta şekillendiği söylenebilir.

Bu çalışmanın literatür boyutu ise iki yönden ele alınabilir; biri usûl-i fıkıhtaki "icthad ve taklid" yönü ki genelde usul eserlerinde bu kısım en son konu olarak işlenmektedir. Usul eserlerinin tamamı icthad ve taklid konularını ele alırken hemen hemen aynı prensiplere bağlı kaldıklarından icthad ve taklidle ilgili literatür bilgisinin verilmesi gerekli görülmedi. İkinci yön ise çalışmamız mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkan İmâm-ı Rabbânî'nin icthad ve taklide dair yorumlarını içereceğinden doğal olarak fıkıh-tasavvuf ilişkisini akıllara getirmekte ve bizi bu alanda yapılan çalışmalara değinmeye sevk etmektedir.

⁹ Örneğin "Allah size evlatlarınızın miras taksimini şöyle emrediyor..." (en-Nisâ, 4/11.) âyetini Hz. Peygamber'in: "Farklı din mensupları birbirlerine mirasçı olamazlar." (Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16.) hadisi tahsis etmiştir. Bk. Ebû'l-Feth el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1992), 227.

¹⁰ Örneğin lügatte dua manasına gelen "salât" kelimesini Hz. Peygamber'in: "Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız." (Buhârî, Ezân, 18.) hadisi (mücmeli) beyan etmiştir. Bk. İbn Kutluboğa, *Hülâsatü'l-efkâr*, thk. Hâfız Senâullah ez-Zâhidî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424), 96.

¹¹ Örneğin Necran Hıristiyanları Muğire b. Şu'be'ye (ö. 50/670): "Siz Kur'ân'da Hz. Meryem hakkında "Ey Hârun'un kız kardeşi" (Meryem, 19/28.) diye okuyorsunuz. Hâlbuki Hz. Mûsâ, Hz. İsa'dan şu kadar sene önce yaşamıştır, bu nasıl oluyor?" diye soru ettiklerinde Hz. Peygamber Muğire b. Şu'be'ye: "Onlara İsrâil oğullarının çocuklarına geçmiş peygamberlerin ve iyi kimselerin isimlerini vermeyi âdet edindiklerini haber verseydin ya!" buyurmuş, (Müsned, 30, Hadis no. 8201) dolayısıyla Hz. Meryem'in Hârun diye öz kardeşinin olduğunu, buradaki Hârun'dan maksadın Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hârun olmadığını beyan etmiştir. Hz. Peygamber'in bu hadisi, usul eserlerinde müşkili izah olarak değerlendirilmiştir. Bk. Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, *et-Tahrîr fi usûli't-tefsîr* (Cidde: Ma'hedü İmâm Şâtibi, 1435), 69. Ayrıca âyet ile ilgili farklı yorumlar için bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi türâsi'l-'arabi, 1999), 21/530.

¹² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/115-140. (Mek. 36).

¹³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/225-235. (Mek. 55).

Yapılan araştırma neticesinde Apaydın tarafından İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân âyetlerini te'viline dair bir araştırma yaptığı görölmektedir.¹⁴ Ancak konumuz ictihad ve taklid olduğundan bizi daha çok ilgilendiren İmâm-ı Rabbânî'nin fıkıh ve tasavvufu mezcettiği görüşleri olacaktır. Esasen çalışma süresince İmâm-ı Rabbânî özelinde böyle ciddi bir çalışmaya rastlanılmadı.¹⁵ Ulaşıldığı kadarıyla fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yapılan çalışmaların çoğunda fakih-mutasavvıf, keşif-ictihad kıyaslaması yapıldığı görölmekte ve bu kıyaslamada genelde mutasavvıfın keşfi yönü ön plana çıkartılarak bir nevi fakihin önüne geçirtildiği görölmektedir. Örneğin İslâm fıkıhında maslahat konusu işlenirken mutlaka *el-Muvâfakât* adlı eserine başvuru Endülüs'lü Mâlikî fakih Şâtıbî (ö. 790/1388) ilgili eserinde ashabın kendilerine has bazı fikhî uygulamalarından bahsettikten sonra: "Bazı konular vardır ki, bunlar hakkında fetva vermek sûfi şeyhlere mahsustur. Çünkü onlar bu özel konularla doğrudan alakadardır. Fıkıhçılar ise sadece Allah'ın kendileri için zâhiren ispat ettiği hususlarda söz sahibidirler."¹⁶ diyerek mutasavvıflara ayrı bir değer atfettiği görölmektedir.

Yine bu alanda yapılan çalışmalarda fıkıh ile tasavvufun aynı gayeye hizmet ettiği vurgusu yapıldığı da görölmektedir. Söz gelimi Öngören çalışmasında keşif ile ictihad arasında bir mukayese yapmış, netice olarak her ikisinin nasların anlaşılması konusunda benzer fonksiyonlar icra ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre ictihad, nasıl ki müspit değil de muzhir, yani dinde yeni bir hüküm ortaya koymayı sadece mevcut hükmün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlıyorsa tasavvufta da aynı prensip keşif için geçerlidir. Bununla birlikte o, tasavvuf ehlinin keşif ile vahyi eş değer gördüğüne dair ifadeler kullanmış ve bir yönüyle sûfilerin ön plana çıkarılma geleneğini devam ettirmiştir.¹⁷

Tay ise Abdülhak Dihlevî'ye (ö. 1176/1762) dair çalışmasında Dihlevî'nin tasavvufta fıkıhı birleştirmeye çalıştığını, fıkıh ve tasavvufun Kur'ân ve sünnet çerçevesinde kaldıkları sürece, bir yüzünü fukahânın diğer yüzünü ise sûfilerin temsil ettiği bir madalyonun iki yüzü gibi olduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Diğer bazı çalışmalarda ise tasavvufun şeriatın görölmeyen kısmı olduğu vurgusu yapılmıştır. Nitekim Algül ve Gökdere'nin avam-havas tabirleri üzere yaptıkları çalışmada tasavvuf merkezli tasnife göre tasavvuf yoluna girmemiş veya yeni adım atmış olanların avam, tasavvufta belli bir birikime sahip kimselerin ise havas olduğu ifade edilmiştir. Tasavvuf ehline göre bu sınıflandırmanın arka planında zâhir-bâtın ayrımı yattığı belirtilmiş, bunun da şeriat-hakikat ayrımına götürtüğü ifade edilmiştir. Bu yoruma göre şeriat ve hakikat bir paranın iki yüzü gibi birbirinden farklı ancak birbirine yakın olmaktadır. Bu anlamda şeriatın görünmeyen kısmına hakikat dendiğini dile getirilmiştir. Bununla birlikte ulemânın yaptığı avam-havas ayrımının başkalarını ötekileştiren bir yaklaşım olmadığına da

¹⁴ Meryem Abaydın Cesur, *İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Ayetlerini Te'vili*, (Yüksek Lisans Tezi), 2019.

¹⁵ Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla tarafımızdan yapılan "*İmâm-ı Rabbânî ve Fıkıh Tasavvuru*" adındaki doktora çalışmamız devam etmektedir.

¹⁶ İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Müvâfakât* (Mısır: Dâru İbn 'Affân, 1996), 5/245-246.

¹⁷ Reşat Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Önemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 92.

¹⁸ Ömer Tay, "Abdülhak Dihlevî'de Tasavvuf-Fıkıh Münasebeti", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 49-50.

dikkat çekilmiştir.¹⁹

Tespit edildiğine göre yapılan bu çalışmaların tümünde genel itibariyle fıkıh ve tasavvuf ilişkisine dair teorik bilgiler verilmekle birlikte pratikten uzak kalınmıştır. Makalemizde tam da burada oluşan boşluğu doldurma amacı güdülmektedir. Zira çalışmamız, İmâm-ı Rabbânî'nin ictihada sûfi penceresinden bakmasıyla ulaştığı ve başka çalışmalarda eşine rastlanılmayan fıkha yönelik işâri konuları ele alması bakımından orijinal bir çalışmadır. Örneğin usulcüler müctehidin başkasını taklid etmesine cevaz vermemişlerdir. İmâm-ı Rabbânî de aynı görüşü savunmakla birlikte konuyu sadece müctehid ve mukallidle sınırlı bırakmamış ve aynı durumun şeyh ile mürid, ülü'l-azm peygamberlerle onlara tâbi olan diğer nebîler için de geçerli olduğunu ileri sürmüştür.

Yine İmâm-ı Rabbânî, aynı konuda farklı hüküm veren iki müctehidden sadece biri isabet ederken diğerinin o hükümde hata ettiğini ifade eden “muhattie” ile her müctehidin hak üzerine olup ictihadında isabet ettiğini, dolayısıyla “taaddüdü'l-hukûk” (doğruların çokluğu) tezini savunanları ifade eden “muavvibe” konusunda Hanefî mezhebine müntesip olduğundan doğal olarak iki gruptan muhattienin görüşünü benimsemiş ve Allah katında aynı anda iki hükmün ikisinin de isabetli olamayacağını belirtmiştir. Ancak o, bu durumun Peygamberimizin şeriatına mahsus olduğunu, geçmiş şeriatlerde ise ülü'l-azm bir peygamberle onun şeriatına tâbi olan başka (ülü'l-azm olmayan) bir peygamberin aynı meselede farklı ictihadlarda bulunabileceklerini ve ictihadlarında her ikisinin de musib olabileceklerini de ekleyerek konuya başka çalışmalarda rastlanılmayan farklı bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç olarak İmâm-ı Rabbânî gibi bir mutasavvıf gözünden ictihad ve taklid meselelerine bakma imkânı sunması, günümüz müctehidleriyle geçmiş peygamberlerin ictihadları arasında usul eserlerinde rastlanılmayan kıyaslamalar yapması ve ashab arasında vuku bulan hadiselerle ictihad penceresinden bakıp mantıklı açıklamalar getirmesi açısından çalışmanın literatüre olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

1. İctihad

1. 1. İctihadın Alanı

İmâm-ı Rabbânî'nin oğullarına yazdığı mektupta temas ettiği konulardan biri ictihadın alanıdır. Yani ictihad payesine nail olan bir müctehidin yetki alanının nerelere kadar uzandığı, ictihadın etki etmediği bir sahanın olup olmadığı konularıdır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ictihad etme derecesine ulaşan bir kimsenin ictihadı hükümlerde Hz. Peygamber'e muhalefet etme yetkisi vardır. Hatta bu gibi yerlerde müctehidin kendi görüşüne tâbi olması daha doğrudur.²⁰ Bununla birlikte *Mektûbât* ta'likâtlarında bu durumun Hz. Peygamber'in dönemindeki müctehidlere mahsus olduğu yorumları da yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in vefatıyla bu ictihadı hükümler yakînî olduğundan muhalefet imkanı son bulmuştur.²¹ Ancak bir müctehidin, sünnetin açıkladığı hükümlerde Hz. Peygamber'e muhalefet etme yetkisi yoktur.

¹⁹ Adnan Algül, Meryem Gökdere, “İslam Hukuku ve Tasavvufta İlmî Bir Sınıflandırma Olarak Avâm-Havâs”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2022), 453-454.

²⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227. (Mek. 55).

²¹ Murâd Kazânî, *Mektûbât Tercümesi*, 2/142. (Mek. 55. Hâmiş: 1).

²² Zira geride beyan edildiği üzere sünnet ya genel olanı tahsis ya mücmeli beyan ya da müşkili izah görevini üstlenir. Bu görevler ise peygamberi ilgilendirdiğinden icthad sahibi birinin burada söz söyleme yetkisi yoktur. Yine ibâratü'n-nas,²³ işâratü'n-nas,²⁴ delâletü'n-nas²⁵ ve iktizâü'n-nas²⁶ ile sabit olan hükümler de ihtilaf kabul etmezler.²⁷ Zira bu dört delâlet usul ilminde “Kıyas ve re’y olmaksızın nassın zâhiriyle sabit olan hükümler.” diye isimlenmiş,²⁸ İmâm-ı Rabbânî de bu delâletlerde lügat ilmine vâkıf olan avam-havas bütün insanların eşit olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Böyle olunca kişinin müctehid olması bu alanlarda Hz. Peygamber’e mühalefet etme yetkisini kazandırmamaktadır.

Konuyu ümmet-i Muhammed ile sınırlamayan İmâm-ı Rabbânî, aynı durumun ülü'l-azm peygamberlerle onlara tâbi olan diğer nebîler için de geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim o, konuyla ilgili olarak:

“Ülü'l-azm bir peygamberin şeriatına uyan (mütâbi‘) diğer bir peygamber, kitap ve sahifelerin ibâre, işâre ve delâlesiyle sabit olan hükümlerde ülü'l-azm peygambere tâbi olması vâciptir. Ancak icthadî hükümlerde ona uyması vâcip değildir. Ümmet-i Muhammed’in müctehidlerinin bile icthadî konularda Hz. Peygamber’e uyması gerekmezken mütâbi‘ bir peygamberin uyması nasıl olabilir.”³⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Daha açık ifadeyle normal bir insan olan müctehid kendi icthadıyla hareket edebiliyor da peygamberlik makamına yükselen bir insan niçin kendi icthadıyla hareket edemesin demek istemektedir. Özetle icthad; İmâm-ı Rabbânî’nin yaptığı Kur’ân taksimatına göre lügat ilmine vâkıf olan avam-havas herkesin anlayabileceği hükümler ile Allah’ın Hz. Peygamber’e mahsus kıldığı hükümlerde değil de, belki bu ikisinin dışındaki alanlarda geçerlidir.

1. 2. İctihadın Kat‘ilik ve Zannîliği

İmâm-ı Rabbânî’ye göre icthadın kat‘ilik ve zannîliği dönemden döneme farklılık gösterebilmektedir. Şöyle ki o, Hz. Peygamber zamanındaki icthadî hükümlerin kat‘î olduğunu ifade etmiş, gerekçe olarak da bu dönemdeki icthadların vahiy döneminde bulunmalarından dolayı hata ve doğru arasında iki ihtimalli olmadığını göstermiştir. Zira bir nebînin hata üzerine bırakılması câiz değildir. Vahiy döneminin nihayete ermesinden sonraki icthadlarda da ise aynı durum söz konusu

²² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227. (Mek. 55).

²³ Kalam kendisi için sevk olunan ve düşünmeye ihtiyaç duyulmaksızın nassın zâhirinin kendisini kapsadığı şeydir. Yani kastedilen mana lafzın zâhirinden açıkça anlaşılardır. Bk. Ebü'l-Hasen Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl* (İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1890), 2/210; Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afğânî (Haydarâbâd: Dâru'l-Me‘ârifî'n-Nu‘mâniyye, 1975), 1/236.

²⁴ Kalam kendisi için sevk olunmayan, lakin lafızda ziyade ve noksanlık yapılmaksızın düşünme vasıtasıyla kast olunan mana kendisi ile bilinendir. Bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/236; İbn Kutluboğa, *Hülâsatü'l-efkâr*, 107.

²⁵ İstinbat yoluyla değil, nazmın lügat manası ile sabit olandır. Bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/241.

²⁶ Mansûsun aleyh (hakkında nas bulunan) üzerine yapılan bir ziyadedir ki, nazmın müfid veya bir hüküm icab edebilmesi için bu ziyadenin daha önce geçmiş olması gerekir ve bu ziyade olmaksızın nazmı amel ettirmek mümkün olmaz. Bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/248.

²⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227. (Mek. 55).

²⁸ Ebü Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 130; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/236.

²⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/225. (Mek. 55).

³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227. (Mek. 55).

olmayıp hükümlerin hata ve doğruya ihtimali vardır. İşte bundan dolayı vahiy dönemindeki icthadlar itikat ve amel mecburiyeti doğuran kesin (yakîn) bilgi sağlarken, vahiy döneminden sonraki icthadlar itikadı değil, ameli zorunlu kılan zannî bilgiyi sağlamıştır.³¹ Ayrıca naslar peygamberlerin icthadî hükümlerini desteklemiştir. Eğer onların icthadlarında faraza zelle vuku bulsa bile hemen vahy-i katî ile telâfi olunmuşlardır.”³²

Sonuç itibariyle icthadda bir zannîlik söz konusudur. Durum böyle olunca Hz. Peygamber’den nakledilen dinî hükümlerin tamamına nasıl itimat edilecektir? İmâm-ı Rabbânî bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“İlk başta icthadî olan hükümler, ikinci durumda gökten indirilmiş hükümler sınıfına dahil olurlar. Çünkü nebîlerin hata üzere bırakılmaları câiz değildir. İctihadî hükümlerde her bir müctehid icthad ve ihtilafını ortaya koyduktan sonra Allah katından da o konuyla ilgili bir hüküm iner ve hata ile doğruyu, hak ile batılı birbirinden ayırır. Aynı durum Hz. Peygamber dönemindeki icthadî hükümler için de geçerli olup bu hükümler hata ile doğruyu ayıran vahyin nüzûlünden sonra hata ihtimali olmayan kat’î hükümlere dönüşürler.”³³

Aradaki fark birinin kat’î, diğersinin zannî olmasıdır. Demek ki, ister peygamberlerin icthadı gibi kat’î, ister müctehidlerin icthadı gibi zannî olsun sonuç itibariyle tüm icthadlar gökten inmiş hükümler sınıfına dahil olmakta ve bu hükümlere itimadı engelleyen bir durum söz konusu olmamaktadır.

1.3. Müctehidin Başkasını Taklidi

İmâm-ı Rabbânî’ye göre icthad derecesine ulaşan bir müctehidin başkasını taklidi asla câiz değildir. O bu konuyu ele alırken tasavvufî bir örnek vermeyi tercih etmiştir. Şöyle ki:

“Şeyhinin himmet ve teveccühü ile fenâ ve bekâ makamına ulaşan bir müridin ilham ve feraset yolu açılıp şeyhi de bunların doğruluğunu kabul ettiğinde, o müridin bazı ilhamî işlerinde şeyhine aykırı hareket etmesi câizdir. Artık o mürid şeyhi farklı görüşte de olsa kendi ilhamına göre hareket eder. Zira mürid, o mertebede taklid yularından kurtulduğundan artık onun hakkında başkasını taklid câiz değildir.³⁴ Görülmez mi ki, ashab da birçok icthadî işler ile semavî olmayan hükümlerde Hz. Peygamber’e muhalefet etmişler ve bazı zamanlarda isabetli hüküm onların yanında zuhur etmiştir. O zaman müridin kemâl mertebesine ulaştığında şeyhine muhalefet etmesi câizdir ve bu muhalefeti edepsizlik de değildir. Aksine burada muhalefet edebini bizzat kendisidir. Eğer böyle olmasaydı kemâl-i edeple yetişen ashab Hz. Peygamber’i taklid etmeksizin hiçbir iş yapmazlardı. Nitekim Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) icthad derecesine ulaştıktan sonra Ebû Hanîfe’yi (ö. 150/767) taklidi de hatadır. Doğru

³¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/226. (Mek. 55).

³² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/181. (Mek. 63).

³³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/138. (Mek. 36).

³⁴ İmâm-ı Rabbânî, başka bir mektubunda tasavvuf büyüklerinin; sülûk ve seyr-i âfâkînin seyr ila’llah, cezbe ve seyr-i enfûsünün ise seyr fi’llâhta olduğunu beyan etmelerine karşılık; sülûk, cezbe, seyr-i âfâkî ve seyr-i enfûsünün tamamen seyr ila’llaha dahil olduğu söylemiş, ardından da: “Ne yapılabilir ki, onlara öyle, bana böyle zuhur etti. Benim gibi o büyüklerin hisseleriyle beslenen miskinlerin onların zevklerine aykırı söz söylemesi ne mümkündür? Ancak iş takliden çıkıp yükselince kişi ister kavmine uygun, ister muhalif olsun çaresiz nail olduğu şeyi söyler.” demekle müctehidin başkasını taklid etmesinin câiz olmadığını dile getirmiştir. Bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 3/368-369. (Mek. 100).

olan kendi görüşü ile amel etmesidir. Ebû Yûsuf'un: 'Ebû Hanîfe'ye halku'l-Kur'ân meselesinde altı ay muhalefet ettim.' sözü meşhurdur."³⁵

demektedir.

Sahâbe arasında ortaya çıkan ihtilafları normal karşılayan İmâm-ı Rabbânî, İmam Şâfiî'nin de (ö. 204/820) hiçbir sahâbînin görüşünü kendi görüşünün üzerine takdim etmediğini, aksine kendi görüşüyle amel etmeyi sahâbînin kavline aykırı da olsa doğru bulduğunu iddia etmiş,³⁶ ümmet-i Muhammed'den sahâbî olmayan bir müctehid bile ashâbın görüşlerine muhalefet edebiliyorsa, sahâbenin birbirilerine muhalefet etmelerinde onları yermenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.³⁷

Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Muâviye (ö. 60/680) arasında cereyan eden ve sonuçta Sıffin Savaşı'na (37/657) yol açan olayların ashâb içinde vuku bulan ihtilafların en meşhurlarından biri olduğunu ifade edebiliriz. İmâm-ı Rabbânî konuyla ilgili Hz. Ali'nin haklı olup onunla savaşılanların hata ettiklerini belirtmiştir. Ancak ona göre bu hata icthaddan kaynaklı olduğundan kınanmaktan uzak olması gerekmektedir.³⁸ Zira İslâm bilginleri "Hata eden müctehid bir sevap alır." kuralınca³⁹ Hz. Muâviye'nin de bir sevap aldığına kail olmuşlardır.⁴⁰ Daha sonra bu konu hakkında usul kuralı misali bir prensip ortaya çıkmış ve "Hata kelimesine ekleme yapmak hatadır." denilmiştir. Bunun manası; Evet, Hz. Muâviye hata etmiştir, lakin başkaları "hata etmiştir" sözüne ekleme yapıp eleştiride ileri gitmemelidir demektir. İmâm-ı Rabbânî de bu prensibi benimsemiş ve "hata" kelimesine "münker/çirkin" eklemesini yapan, yani "Muâviye çirkin bir hata yaptı." diyen Abdurrahman Câmî'yi (ö. 898/1492) eleştirmiştir.⁴¹

Ashâb arasında gerçekleşen ihtilaflar kendileriyle sınırlı kalmamış bazen bu ihtilafların ashâbla Hz. Peygamber arasında vuku bulunduğu da görülmüştür. Nitekim İmâm-ı Rabbânî, ashâb-ı kirâmın da icthadî işlerde Hz. Peygamber'e muhalefet edip onun görüşünün aksine hüküm verdiklerini ifade etmiş, vahiy devam etmesine rağmen onların bu muhalefetlerine dair ne bir yerme ne de bir yasağın söz konusu olmadığını da eklemiştir. Ona göre, ashâbın Hz. Peygamber'e muhalefetleri Allah katında makbul olmasaydı Allah onlara bu muhalefeti yasaklar ve buna dair tehdit (vaîd) inzâl buyururdu. Nitekim başka

³⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/874-875. (Mek. 292).

³⁶ İmam Şâfiî'nin, sahâbe kavlini hüccet kabul edip etmemesi hususu eski (kadîm) ve yeni (cedîd) kavillerine göre değişiklik arz etmektedir. Nitekim onun eski görüşünde sahâbe kavline sıkı sıkı bağlı olduğu ifade edilirken, bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-müvakkîin*, thk. Ebû Ubeyd (Riyâd: Memleketü'l-Arabiyye e's-Suûdiyye, 2002), 5/553; Ebû Saîd Alâî, *İcmâlü'l-isâbe fi akvâli's-sahâbe*, thk. M. Süleyman Aşkar (Kuveyt: Cemiyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1407), 40; Ebû Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh* (Dâru'l-Kütübî, 1994), 8/57; Ebû Nasr es-Sübkî, *Kitâbü'l-İbhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 2/192. Kavli Cedîdinde onun hiçbir âlimin sahâbeyi taklid etmesinin câiz olmadığını ifade ettiği nakledilmiştir. Bk. Ebû Hâmid Gazâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 170; er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 6/132. Bununla birlikte İbnü'l-Kayyim, kavli cedîdde İmam Şâfiî'nin sahâbe kavlini delil saymadığına dair bir harfin bile bulunmadığını ifade ederek ikinci görüşü eleştirmiştir. Bk. İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkîin*, 5/550.

³⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/133-134. (Mek. 36).

³⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/604. (Mek. 251).

³⁹ Bu kural Hz. Peygamber'in "Hakim hükmünde isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap vardır." hadisinden alınmıştır. Bk. Buhârî, *İ'tisâm*. 21.

⁴⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-muhrika*, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/626.

⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/605. (Mek. 251).

bir zamanda ashabın Hz. Peygamber’le konuşurken seslerini onun sesinin üzerine yükselmeleri yasaklanmış ve bu konuda: *’Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.*⁴² şeklinde tehdit vaki olmuştur.⁴³ Bu da icthaddan kaynaklı olan muhalefetin meşru bir zemininin olduğu göstermektedir.

İmâm-ı Rabbânî, sahâbenin Hz. Peygamber’e muhalefetlerini örneklendirirken Bedir esirleri hakkında Sa’d b. Muâz’la (ö. 5/627) Hz. Ömer’in (ö. 23/644) esirlerin katledilmeleri, Hz. Peygamber ve diğer sahâbeler ise onların serbest bırakılmaları görüşünde olduklarını zikretmiştir. Hz. Peygamber’in vefat etmeden önce bazı şeyler yazmak için kağıt istediği Kırtas Vaka’sında Hz. Ömer’in kağıt getirilmesine engel olmasını ise yine icthaddan kaynaklanan bir ihtilafa bağlamıştır. Zira ona göre Hz. Ömer vahyin kesildiğini, ahkâmın ispatı için geriye re’y ve icthaddan başka bir şey kalmadığını, Hz. Peygamber’in kağıda yazacağı şeylerin onun icthadî görüşlerinden ibaret olacağını, icthadda ise herkesin ortak olduğunu bildiğinden *“Ey akıl sahipleri! İbret alın.”*⁴⁴ âyetine istinaden Resulullah’ı rahatsız etmemenin daha doğru olduğunu düşünmüş ve kağıt getirilmesine engel olmuştur. Böylece Hz. Peygamber’in dışındakilerin görüşleriyle iktifa ederek: *“Bize Allah’ın kitabı yeter.”*⁴⁵ demiştir. Çünkü Kur’ân, kıyas ve icthadın kaynağı olup hüküm istinbat etmek isteyenler için yeterlidir. İmâm-ı Rabbânî’ye göre Hz. Ömer’in sünneti söylemeden *“Bize Allah’ın kitabı yeter.”* ifadesiyle sadece Kur’ân’a vurgu yapmasının sebebi ise, Hz. Peygamber’in (icthadına istinaden) yazdıracağı hükümlerin kaynağının sünnet değil de Kitap olduğu karînelerle bilindiğindendir. Durum böyle olunca bu karîne sünnetin ayrıca zikredilmesine ihtiyaç bırakmamıştır. Yine ona göre Hz. Peygamber’in son anında kağıt istemesi vucûbî bir emir değil başkalarının üzerinden istinbat zahmetini kaldırmak⁴⁶ için istihsânî bir istektir. Eğer *“Bana kağıt getirin.”*⁴⁷ isteği vucûbî olsaydı Hz. Peygamber, kağıdın getirilmesi hususunda ısrar eder ve ashabın ihtilafına aldırış etmezdi. Hâl böyle olunca ashabın Hz. Peygamber’e olan ihtilaflarının kaynağının asla heva ve taassup olmadığı anlaşılmaktadır. Zira böyle olsaydı bu davranışları onların irtidâdına (dinden çıkma) sebep olurdu. Aksine onların bu ihtilaflarının kaynağı *“Ey akıl sahipleri! İbret alın.”* âyetidir. Çünkü bir kimse icthad etme derecesine ulaştığında onun başkasını taklidi hatadır ve bu yasaklanmıştır. Ancak semavî hükümlerde icthad ve re’yin tesiri yoktur. Bu hükümlerde taklidden başka yol olmayıp iman ve boyun eğmek vâciptir.⁴⁸ Zira mecellede *“Mevrid-i*

⁴² el-Hucurât, 49/2.

⁴³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/134. (Mek. 36).

⁴⁴ el-Haşr, 59/2.

⁴⁵ Müslim, *Kitâbü'l-Vasiyye*, 5.

⁴⁶ Hz. Peygamber’in vefatının ardından karşılaşılabilecek bazı problemlerle ilgili hükümlerin Kur’ân’dan istinbatı hususunda başkaları zahmet çekmesin diye Hz. Peygamber’in bu işi kendisi halletmek isteyerek ümmetinden istinbat yükünü kaldırmak istemiştir.

⁴⁷ *“Bana kağıt kalem getiriniz; size benden sonra hiçbir zaman yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım.”* Bk. Buhârî, *Kitâbü'l-İlm*, 39; Müslim, *Kitâbü'l-Vasiyye*, °.

⁴⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/135-137. (Mek. 36).

nasta ictihada mesâğ yoktur.”⁴⁹ denmiştir.

1.4. İctihadda Muhattie ve Musavvibe

İctihadda muhattie ve musavvibe konusu her ne kadar şer‘î bir hükmü îcab ettirmeyen teorik bir mesele kabul edilse de⁵⁰ usul eserlerinde yerini almış ve mezhepler bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Geride ictihadın hükmünün; hata ihtimali olmakla birlikte gâlib bir zandan ibaret sayıldığını ifade etmiştik. Buna göre bir müctehid ictihadında isabet de hata da edebilir. İşte bu görüşü savunanlara usul ilminde “muhattie” denir ki, aynı konuda farklı hüküm veren iki müctehidden sadece biri isabet ederken, diğeri o hükümde hata etmiş olmaktadır. Bu görüşü benimseyenler; müctehidin ictihadından önce Allah katında belirli bir hükmün mevcut olduğunu, o muayyen hükme uygun ictihad edenin musîb, o hükmün gayrı ile ictihad edenin ise muhtî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Özetle Allah katında doğru tektir ve bir konuda iki farklı ictihadın ikisinin de doğru olduğu düşünülemez. Hanefî ve Şâfiîler’in çoğunluğu ile İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İbn Hanbel (ö. 241/855) bu görüşü desteklemektedirler.⁵¹ Musavvibe ise her müctehidin hak üzerine olup ictihadında isabet ettiğini, dolayısıyla “taaddüdü’l-hukûk” (doğruların çokluğu)⁵² tezini savunanları ifade eder. Onların bu konuda ileri sürdükleri argümanları; hakkında nas bulunmayan bir meselede ictihaddan önce Allah katında haram, helal, cevaz, hazr gibi belirli bir hükmün olmadığı, müctehidin ictihadından sonra Allah’ın hükmünün müctehidin zannına tâbi olmasıdır. Özetle müctehidin ulaştığı hükmün doğruluğunu Allah’ın tescillemesidir. Buna göre bir konuda iki farklı ictihadın ikisi de doğrudur. Bundan dolayı “taaddüdü’l-hukûk” (doğruların çokluğu) denmiştir. Eş‘ariler, Mu‘tezile,⁵³ Mâlikîler’den Bâkılânî, (ö. 403/1013) Ebû Hanîfe’nin iki öğrencisi ve Şâfiîler’den Kâdî Süreyc (ö. 306/918) bu görüşü savunanlardandırlar.⁵⁴

Her iki grup da bu konuda salt iddialarda bulunmayıp kendi görüşlerini destekleyen deliller ileri sürmüşler ve karşı tarafın iddialarını geçersiz kılmaya çalışmışlardır. Biz burada bütün delilleri zikretmemekle birlikte her iki grubun da kendi görüşlerini desteklemek için referans aldıkları: “*Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik.*”⁵⁵ âyetini zikretmekle yetineceğiz. Zira bu âyeti her iki grup da kendi lehine delil olarak almışlardır. Şöyle ki, musavvibe: “Allah bu âyette “*Her birine hüküm ve ilim verdik.*” buyuruyor. Bu da her müctehidin görüşünde musîb olduğunu göstermektedir. Eğer sadece biri hata etseydi Allah, her ikisini hüküm ve ilimle nitelemezdi.” demişlerdir.⁵⁶ Muhattie ise karşı görüşün aksine bu âyetin kendileri için delil olduğunu iddia etmişlerdir. Zira Hz. Süleyman, babası Hz. Dâvûd’un vermiş olduğu hükmü değiştirmiş,

⁴⁹ *Mecelle*, (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1890), md: 14.

⁵⁰ Muhammed Mustafâ Zuhaylî, *Kitâbü’l-Vecîz* (Dimaşk: Dâru’l-Hayr, 2006), 2/324.

⁵¹ Zuhaylî, *Kitâbü’l-Vecîz*, 2/327-328.

⁵² Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl*, 4/19.

⁵³ Mu‘tezile’nin bu görüşü savunmasının altında “*Aslah*” prensibi yatmaktadır. Bk. Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006), 2/481.

⁵⁴ Zuhaylî, *Kitâbü’l-Vecîz*, 2/354.

⁵⁵ el-Enbiyâ, 21/79.

⁵⁶ Zuhaylî, *Kitâbü’l-Vecîz*, 2/325.

Allah da: “Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık.” buyurarak Hz. Süleyman’ın vermiş olduğu hükmün doğru olduğunu beyan etmiştir.⁵⁷ Demek oluyor ki, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, icihadlarıyla bir hüküm veriyorlar, o hükümde Hz. Süleyman musîb olurken Hz. Dâvûd muhtî oluyor. Bu da Allah katında doğrunun tek olduğunu gösteriyor demişlerdir.⁵⁸

Teorik olmasının yanı sıra usulcüler arasında tartışılan bu konuya İmâm-ı Rabbânî de temas etmiştir. Ancak o, konuyu ele alırken musavvibe ve muhattie terimlerini kullanmamış, meseleye Allah katında hükmün tekliği ve çokluğu cephesinden bakmıştır. Hanefî mezhebine mensup olan İmâm-ı Rabbânî doğal olarak iki gruptan muhattienin görüşünü benimsemiş ve Allah katında aynı anda iki hükmün ikisinin de isabetli olamayacağını belirtmiştir. Ancak o, bu durumun Peygamberimizin şeriatına mahsus olduğunu da eklemiştir. Bunun anlamı şudur; ümmet-i Muhammed’den iki müctehidin ikisinin de aynı meselede isabet etmesi mümkün değildir. Mutlaka biri musîb diğeri muhtîdir. Ancak geçmiş şeriatlerde kitap sahibi ülü’l-azm bir peygamberle onun şeriatına tâbi olan (mütâbi‘) başka (ülü’l-azm olmayan) bir peygamber aynı meselede farklı icihadlarda bulunabilirler ve icihadlarında ikisi de musîb olabilirler. İmâm-ı Rabbânî bu durumu şöyle izah eder:

“Bir peygamberin sünnetiyle ortaya çıkan hükümler Allah’ın bildirmesiyle (i’lâm) ülü’l-azm peygamberlerce bilinebildiği gibi, aynı hükümler yine Allah’ın bildirmesiyle ülü’l-azm olmayan peygamberce de bilinebilirler. Burada mütâbi‘ peygamberin ülü’l-azm peygambere tâbi olması söz konusu değildir. Zira her vakit ve her topluluğun kendilerine has başlı başına hükümleri vardır. O hükümlerin duruma göre bazen haram bazen helal olması gerekir. Ülü’l-azm peygambere helal olduğu bildirilen bir hüküm, mütâbi‘ peygambere haram bildirilebilir. Haram ve helal olan her iki hükmün kaynağı sahîfe-i münezzeledir. Nitekim iki müctehid tek kaynaktan iki farklı hüküm çıkarıp biri helal diğeri haram olabilmektedir.⁵⁹

İmâm-ı Rabbânî, bu açıklamaları yaptıktan sonra kendisine şöyle bir soru yöneltilir: “İki farklı peygamberin ihtilafları icihadî konularda câizdir. Çünkü ictihadda doğru ve hata ihtimali vardır. Ancak Allah’ın peygambere bildirmesiyle sabit olan hükümlerde geçersizdir. Zira bu hükümler doğru ile hata arasında iki ihtimalli değildir. Aksine kesin olarak Allah katında hüküm tektir. Eğer helal ise haram olma, haram ise helal olma imkanı yoktur?” İmâm-ı Rabbânî ise cevaben böyle bir hükmün bir topluma helal, başka bir topluma haram olmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Zira ona göre Allah, bir olayda farklı topluluğa birden fazla hükmü gönderebilir. İşte bu kısım musavvibe’nin görüşünü desteklemektedir. Devamında ise İmâm-ı Rabbânî Hz. Muhammed’in şeriatında bütün insanlar tek

⁵⁷ Rivayete göre, geceleyin komşunun tarlasına giren bir koyun sürüsü ekini tahrip eder. Ekin sahibi zararın tazmini için Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman’a başvurur. Ancak her ikisi de dava hakkında farklı hükümler verirler. Hz. Dâvûd ekinin tazmini için koyunların ekin sahibine verilmesine hükmederken Hz. Süleyman bu hükmü ağır bularak tazminin koyunların gelirlerinden verilmesine hükmeder. Ona göre tarla eski haline gelene kadar koyun sahiplerine verilecek. Koyunlar da tarla sahibine verilecek. Bu arada tarla sahibi koyunların süt, yün ve kuzularından yararlanabilecek. Neticede Hz. Dâvûd, oğlunun verdiği bu hükmü beğenmiş ve kendi görüşünden vazgeçmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu’l-kadîr* (Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1993), 3/493.

⁵⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr* (İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1890), 4/21.

⁵⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227. (Mek. 55).

hükme mahkum olduklarından Allah katında bir olayda iki hükmün ikisinin de hak olamayacağını ileri sürerek bizim şeriatımızda muhatta'nin görüşünün isabetli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

1.5. Kırtas Olayının İctihadı Boyutu

İmâm-ı Rabbânî'nin ictihada dair en tafsilatlı söz söylediği alanın Kırtas Olayı olduğunu söylenebilir. Bundan dolayı meydana gelmesinden günümüze dek İslâm âleminde tartışılabilen bu olaya ayrı bir başlık açmayı uygun gördük. Geride ifade edildiği üzere İmâm-ı Rabbânî, ashabın Hz. Peygamber'e olan ihtilafını ictehad farklılığına bağlamıştı. Bu yoruma göre Hz. Peygamber'in "*Bana kağıt getirin.*"⁶¹ emri kendi ictehadından kaynaklanıyorsa o zaman "*O kendi hevâsında konuşmaz, Onun konuştuğu ancak kendisine iletilen vahiydir.*"⁶² âyeti nasıl yorumlanacaktır? Zira âyet Hz. Peygamber'in sözünün vahiy kaynaklı olduğunu bildirmektedir. Onun kağıt isteği vahiy kaynaklı olunca, buna engel olmak aslında vahye engel olmaktır. Vahye engel olmak ise küfürdür. Nitekim Allah: "*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*"⁶³ buyurmuştur.⁶⁴

Esasında bu paragraf İmâm-ı Rabbânî'ye yöneltilmiş bir sorudur. O, bu soruları birkaç cihetten şu şekilde cevaplamıştır.

"Evvla şunu belirtelim ki, Hz. Peygamber'in bütün konuşmaları vahiy kaynaklı değildir. '*O kendi hevâsından konuşmaz.*' âyeti ise onun Kur'ân'ı tebliği sırasındaki beyanlarına mahsustur.⁶⁵ Eğer onun bütün sözleri vahiy kaynaklı olsaydı bazı sözlerinden dolayı Allah tarafından ikaz olunmaz⁶⁶ ve '*Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?*'⁶⁷ âyetindeki '*afv*' kelimesinin bir anlamı kalmazdı."⁶⁸

"İkinci olarak ictehadî hükümler ve aklî meselelerde '*Ey akıl sahipleri! İbret alın.*'⁶⁹ ve '*Yapacağın*' işlerde *onlara danış.*'⁷⁰ âyetlerinin gereğince sahâbenin Hz. Peygamber'e muhalif görüş belirtme, onun görüşünü doğru bulmama ve daha doğru bir görüşle onunkini değiştirme hakları vardır. Zira sahâbenin ret ve tebdil hakkı olmasaydı âyetteki meşveretle ilgili emirlerin bir anlamı kalmazdı. Nitekim Bedir esirlerinin idamı veya onlardan fidye alınmasıyla ilgili ihtilaf vaki olunca âyet Hz. Ömer'in esirlerin öldürülmesi görüşüne uygun olarak gelmiş⁷¹ ve fidye alınması görüşüne dair tehdit

⁶⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/227, 228. (Mek. 55).

⁶¹ Buhârî, *Kitâbü'l-İlm*, 39; Müslim, *Kitâbü'l-Vasiyye*, 2.

⁶² en-Necm, 53/3-4.

⁶³ el-Mâide, 5/44.

⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/366-367. (Mek. 96).

⁶⁵ "*Eğer Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıvrak yakalardık.*" (Hâkka, 69/44, 45.) âyeti de Hz. Peygamber'in Kur'ân'la ilgili beyanları hakkındadır. Bk. Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye, 1984), 29/144.

⁶⁶ Hz. Peygamber, Tebuk Seferi'ne katılmak istemeyen münafıklara izin vermiş, bundan dolayı kendisini ikaz eden âyetler nâzil olmuştur. Bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 14/272; Ebû Tâlib el-Mekkî, *el-Hidâye ilâ bülûğ'i'n-nihâye* (Şârika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 2008), 4/3011.

⁶⁷ et-Tevbe, 9/43.

⁶⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/368. (Mek. 96).

⁶⁹ el-Haşr, 59/2.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/159.

⁷¹ "*Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hakim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" el-Enfâl, 8/67.

nâzil olmuştur.⁷² Bunun üzerine Hz. Peygamber: *'Eğer azap inseydi Ömer ve Sa'd b. Muâz'dan başka kimse kurtulamazdı.'*⁷³ buyurmuştur. Zira Sa'd b. Muâz'da Hz. Ömer gibi esirlerin öldürülmesi görüşündeydi.⁷⁴

“Üçüncü olarak Hz. Peygamber’in beşeriyet îcabı unutmaya ve yanılması câiz, hatta vakidir. Nitekim Zülyedeyn⁷⁵ hadisinde rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber dört rekatlı bir farz namazın ikinci rekatinde selam vermiş, bunun üzerine, Zülyedeyn lakaplı sahâbi *'Namaz mı kısaldı, yoksa sen mi unuttun ey Allah'ın Resülü?'*⁷⁶ diye sormuş, Zülyedeyn'in haklı olduğu anlaşılınca Hz. Peygamber namaza iki rekât daha ilave etmiş ve ardından sehiv secdesi yapmıştır. Hz. Peygamber'in beşer olması hasebiyle sağlıklı hâlinde bile unutmaya ve yanılması câiz olunca, ağrısının şiddetlendiği ölüm hastalığında bir beşer olarak bilinç dışı bir takım sözler sarfetmesi neden câiz olmasın? Bu hâl onun tebliğ ettiği şer'î hükümlere itimada engel de değildir. Zira Hz. Peygamber'den bir hata vuku bulduğunda Allah ona bu hatasını kat'î vahiyle bildirir ve doğruyu hatadan ayırır. Zira şer'î hükümlere itimadı yok edeceğinden bir peygamberin hata üzere bırakılması câiz değildir. O zaman şer'î hükümlere itimadı kaldıran şey unutmaya ve yanılma değil, belki unutmaya ve yanılma üzere (sabit) bırakılmadır ki bu da câiz değildir.”⁷⁷

“Son olarak Hz. Ömer'in kağıt getirilme hususunda biraz duraksaması Hz. Peygamber'in emrine itiraz ve reddetme dolayısıyla değil, belki Hz. Peygamber'in asıl maksadını iyice anlamak içindir. Nitekim Hz. Peygamber kağıt isteyince o: *'ona sorun bakalım...'*⁷⁸ yani eğer gerçekten ciddi olarak kağıt getirilmesini istiyorsa getirilsin. Eğer kağıt getirilmesi hususunda ısrarcı değilse bu hastalığında onu rahatsız etmeyelim demek istemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in kağıt istemesi vahiy kaynaklı olsaydı nebînin vahiy tebliğ etmesi vâcib olduğundan mutlaka o hususta mübalağa yapar ve emrolunan şeyi yazdırırdı. Eğer emir vahiy kaynaklı değil de icthaddan dolayı ise, içinde buldukları vakit hastalığından dolayı icthada uygun değildi. Zira icthad yetkinliği Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam etmektedir. Ümmetin müctehidleri dinde asılların aslı olan Kur'ân'dan hüküm çıkarma yetkinliğindedirler. Vahiy

⁷² “Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığımız şey (fidye) den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.” el-Enfâl, 8/67. Ayrıca müfessirler âyetteki “Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı” kısmını, “Allah, hiç kimsenin icthadındaki hatadan dolayı azap olunmayacağına dair hükmetmiştir.” diye tefsir etmişlerdir. Bk. Nâsirüddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 1997), 3/67; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2013), 1/657.

⁷³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/67; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/657.

⁷⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/368, 369. (Mek. 96).

⁷⁵ Bu sahâbînin adı Hırbâk es-Sülemî'dir. Elleri uzun olduğu için “zülyedeyn” lakabını almıştır. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn İbn Abdülber, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizâretü Umûmî'l-Evkâfi ve Ş-Şü'ûnî'l-İslâmiyye, 1967), 1/363; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 2/475; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz v.d. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/162. İbn Hibbân (ö. 354/965), Hırbâk ile Zülyedeyn'in farklı kimseler olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/350; *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, trc. Ahmet Naim (İstanbul: İleri Basım Matbaacılık A.Ş., 2019), 2/353.

⁷⁶ Buhârî, *Ezân*, 69; Müslim, *Kitâbü'l-Mesâcid ve Mevâzu's-salât*, 19.

⁷⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/369. (Mek. 96).

⁷⁸ Müslim, *Kitâbü'l-Vasiyye*, c.

devam edip Hz. Peygamber hayattayken bile ictihad yapabildiklerine göre vahyin kesildiği vefatından sonra ilim sahiplerinin ictihad etmesi evleviyetle makbul olacaktır. Hz. Peygamber kağıt hususunda ısrarcı olmayıp bu işten vaz geçince Kırtas Olayının vahiy kaynaklı olmadığı anlaşıldı. Bir işin aslını sorgulamak (istifsâr)⁷⁹ için duraksamak (tavakkuf) kınanılacak bir durum değildir. Nitekim melekler Hz. Adem'in hilafeti hususunda istifsârda bulunmuşlar: '*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.*'⁸⁰ demişlerdir. Hz. Zekeriyya da Hz. Yahyâ'nın müjdesini alınca: '*Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?*'⁸¹ sorulduğunda bulunmuştur. Aynı şekilde Hz. Meryem de: '*Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?*'⁸² demiştir. Bu zatlar Allah Teâlâ'dan bile işin hakikatini öğrenmeyi talep edebiliyorlarsa Hz. Ömer'in bunu Hz. Peygamber'den istemesinde ne sakınca olabilir?'⁸³

Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî Kırtas Vaka'sına dört farklı şekilde cevap vererek konuya ilmî bir boyut kazandırmıştır. Onun akla gelebilecek sorulara mantıklı cevaplar vermesi ahabın Kırtas Vaka'sında takındığı tavırdan dolayı aleylerine doğan töhmetin kırılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. Taklid

Taklidin; bir kimsenin sözünü, o sözü nereye dayandığını bilmeden, yani delil olmaksızın kabul etmek⁸⁴ anlamına geldiği ifade edilmişti. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bir mükallidin, müctehidin görüşüne aykırı olarak kitap ve sünnetten hüküm alması câiz değildir. Doğru olan davranış mükallidin, mezhebinde tâbi olduğu müctehidin muhtar görüşüne göre amel etmesidir.⁸⁵ Yine o, ictihad derecesine ulaşamayan birinin, manevi mertebesinin yüksek olmasının, onu taklidden kurtaramayacağını şu şekilde dile getirmiştir:

"Velâyet-i hâssa⁸⁶ erbabı olan veliler, müctehidler taklid etmekte diğer müminlerle aynı seviyededirler. Bu velilerin keşf ve ilhamları taklid konusunda onlara bir ayrıcalık sağlamaz ve onları taklid yularından kurtarmaz. Zünnûn el-Mısrî, (ö. 245/859) Bâyezîd Bistâmî, (ö. 234/848) Cüneyd-i Bağdâdî, (ö. 297/909) Ebû Bekir Şiblî, (ö. 334/946) gibi veliler, müctehidler taklid hususunda Zeyd,

⁷⁹ İstifsâr: Bir konu hakkında açıklama ve tefsir talep etmektir. Bk. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beirut: Dâru'l-Marife, 2014), 441.

⁸⁰ el-Bakara, 2/30.

⁸¹ Meryem, 19/8.

⁸² Meryem, 19/20.

⁸³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/371-372. (Mek. 96).

⁸⁴ el-Cüveynî, *et-Telhîs*, thk. Abdullah en-Nebâlî ve Beşîr Ahmed el-Ömerî, 3/423-424.

⁸⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/800. (Mek. 286).

⁸⁶ Mutasavvıflar velâyeti iki kısma ayırmışlardır. Velâyet-i âmme (genel velilik) ve velâyet-i hâssa (özel velilik). Velâyet-i âmme: Genel anlamda her müminin Allah'ın dostu olmasını ifade eder. Velâyet-i hâssa: Ucba (Kendini beğenmek) kapılmaksızın bulunduğu makamdan haz alan, halkın fitnesinden kendini soyutlayan, beşerî afetlerden zevk alıp nefsin lezzet duyduğu şeylerden hoşlanmayan kimsenin veliliğidir. Buna ihtisâs, ıstifâ, ictibâ ve ıstınâ' velâyeti de denir. Bk. Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 74-75. Başta Peygamberler olmak üzere manevi terakkilere nail olmuş olan müminler bu kısımdandır. İmâm-ı Rabbânî de velâyet-i âmme'ye genel velilik demiş ve en fazla hafî latîfesine kadar yükselebileceğini, burdan ilerisinin ise velâyet-i Hâssa'nın alanı olduğunu belirtmiştir. Bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/324. (Mek. 135).

Amr, Bekir ve Hâlid gibi müminlerin avamlarıyla aynı seviyededirler.”⁸⁷

İmâm-ı Rabbânî bu ifadelerle veliler her ne kadar keşif sahibi olsalar da ictihadın farklı bir şey olduğuna dikkat çekmiştir.

Taklidin değeri, yani iyi veya kötü diye nitelenebilirliği de İmâm-ı Rabbânî'nin temas ettiği diğer bir husustur. Ona göre taklid yerilecek bir şey değildir. Şöyle ki o, aklın hüküm çıkarmakta bağımsız sayılmasını tenkit ederek, mükallidi istidlâl (delilci) ehlinden saymıştır. Yine o:

“Peygamberliğin sınırı akıl ve fikir sınırın ötesindedir. Aklın anlamakta eksik kaldığı işlerin isbatı nübüvvet tavrıyla (metot) hallolur. Eğer akıl tek başına yeterli olsaydı o zaman peygamberlerin gönderilme sebebi ne olacak, âhiret azabı neden onların gönderilmesine bağlanacaktı? Nitekim Allah: *'Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.'*⁸⁸ buyurmuştur. Akıl her ne kadar hüccet olsa da hüccet-i bâliğa (nihâî hüccet) değildir. Hüccet-i bâliğa peygamberlerin gönderilmesidir. Çünkü mükelleflerin mazeretleri peygamberlerin gönderilmesiyle son bulur. Zira Allah: *'Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'*⁸⁹ buyurarak bu gerçeği gözler önüne sermiştir. Bazı işlerde aklın anlayışı kusurlu olunca o zaman bütün şer'î hükümleri akıl kantarıyla tartmak güzel bir şey değildir. Şer'î hükümleri akla göre değerlendirmek gerçekte aklın bağımsız olduğuna hükmetmek ve nübüvvet sahasını inkar etmektir. Durum böyle olunca, peygamberliklerini ispat ve risâletlerini tasdikten sonra nebîleri taklid edenler istidlâl ehlinden (delil getiren) sayılırlar. Onların bu büyükleri taklidi o vakitte istidlâlin aynıdır. Mesela kişi bir aslı istidlâl ile ispat etse, o asıldan neşet eden fûrû dahi o istidlâle dayanmış olur.”⁹⁰

ifadelerini kullanmıştır.

Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî akli bağımsız saymayı inkarla eş değer görmüş, bir nebîyi taklid etmeyi de istidlâlin bizzat aynısı saymıştır. Esasen İmâm-ı Rabbânî'ye bütüncül baktığımızda dinî konularda akla karşı olumsuz bir tavır sergilediği görülür. Nitekim o, Mâtürîdiyye ile Eşariyye arasındaki tartışmalı meselelerin çoğunda doğrunun Mâtürîdîler yanında olduğunu ifade etmiş ve gerekçe olarak Mâtürîdîler'in sünnete tâbi olmalarını, Eşarîlerin ise felsefeye bulaştıkları ileri sürmüştür.⁹¹ Dikkat edilirse İmâm-ı Rabbânî burada nas ile akli karşılaştırmıştır. Ona göre Mâtürîdîler'in tâbi olduğu sünnet nassı temsil ederken Eşarîler'in yaptığı felsefe akli temsil etmektedir. Diğer yandan o, kendisi de bir Mâtürîdî olmasına rağmen Mâtürîdîler'in Allah, peygamber gönderme dahi kişinin akli ile Allah'ı bilmesi vâcibtir⁹² tezine katılmamış ve onların böyle bir hükme varmasından

⁸⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/232. (Mek. 55).

⁸⁸ el-İsrâ, 17/15.

⁸⁹ en-Nisâ, 4/165.

⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 3/135-136. (Mek. 36).

⁹¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, (İstanbul: Hakikat Kitapevi, 2011), 49. (28. Bölüm).

⁹² Nüreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969), 149. Sâbûnî (ö. 580/1184), Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) Hanefî fikhına dair *el-Müntekâ* isimli eserinden alıntı yaparak Mâtürîdîlerin bu görüşünü

dolayı hayretini dile getirmiştir.

Sonuç

İslâm dünyasında daha çok sūfi kimliğiyle tanınan İmâm-ı Rabbânî'nin usûl-i fikhın en önemli bahislerinden biri olan icthad ve taklide dair düşünceleri usul bilginleriyle paralellik arz etmektedir. Nitekim onun, icthadın alanı, kat'îlik ve zannîliği, isabet ve hata, müctehidin başkasını taklidi gibi usul eserlerinde zikredilen bahislerde usul bilginleriyle aynı çizgide olduğu görölmektedir. Bununla birlikte onun, müctehidin başka bir müctehidi taklidini, keşif sahibi müridin müşşidini taklidine benzetmesi, konulara sūfi gözüyle de bakmayı ihmal etmediğini göstermektedir. Ancak İmâm-ı Rabbânî'nin konulara sūfi gözüyle bakması onun usul bilginlerinin çizgisinden çıktığı anlamı taşımamaktadır. Nitekim o, icthadla keşfin farklı şeyler olduğunu ifade etmiş, büyük sūfilerin müctehidleri taklid konusunda insanların avamlarıyla aynı seviyede olduklarına dikkat çekmiştir. İmâm-ı Rabbânî bu tavrıyla aslında bir sūfi de olmasına rağmen tekkelilerin değil de medreselilerin yanında durmuştur denilebilir.

İmâm-ı Rabbânî, icthad konusunu İslâm şeriatıyla sınırlamayıp geçmiş şeriatlarla da bağlantı kurmuştur. Nitekim onun, bir mesele hakkındaki iki icthaddan sadece birinin isabetli olduğunu savunması ve bunun İslâm şeriatına mahsus olduğunu ifade etmesi, geçmiş şeriatlarda ise aynı meselede iki icthadın ikisinin de isabetli olabileceğini ileri sürmesi konuya geniş perspektif kazandırması bakımından önemlidir.

İmâm-ı Rabbânî'nin konuyla ilgili yorumlarının belki de en önemli kazanımı, gerek Hz. Peygamber'le sahâbe arasındaki, gerek sahâbenin kendi arasında meydana gelen olayları icthad farklılığına bağlayıp sahâbîler üzerindeki töhmeti kaldırmasıdır. Nitekim o, İslâm tarihinin başlangıcından günümüze kadar tartışılmaya devam eden ve mezhepsel bölünmelere sebep olan Siffin ve Kırtas Olayları'nı icthad farklılığına bağlamış ve bu konuda akla gelebilecek tüm sorulara tatmin edici cevaplar vererek bir bakıma meseleyi akademik zemine oturtmayı başarmıştır. Onun bu husustaki gayreti genelde sahâbe, özelde Hz. Ömer üzerinde oluşan ön yargının dağılmasına ciddi anlamda katkı sağlamıştır.

Bir diğer husus da İmâm-ı Rabbânî gibi büyük bir sūfinin fikhın en önemli konularından biri olan icthada dair geniş çapta malumat vermesi mutasavvıflar aleyhine oluşan ön yargıların kırılmasına yardımcı olması bakımından önem arz etmektedir. Zira mutasavvıf denince daha çok akla ilimle değil de keşifle hareket eden bir profil gelmektedir. İmâm-ı Rabbânî vermiş olduğu bu usûlî malumatlarla yeri geldiğinde bir mutasavvıfın da ilmî konularda söz söyleyebileceğini ortaya koymuş ve mutasavvıflar aleyhine oluşan olumsuz havayı değiştirmiştir.

Ebû Hanîfe'ye dayandırır. Kâtip Çelebî de (ö. 1067/1657) Hâkim eş-Şehîd'in bu eserinden bahsetmekle birlikte günümüze ulaşmadığını söyler. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1941, 2/1851.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1307/1890.
- Alâî, Ebû Saîd. *İcmâlü'l-isâbe fi akvâli's-sahâbe*. thk. M. Süleyman Aşkar. Kuveyt: Cemiyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1407/1986.
- Abaydın Cesur, Meryem. *İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Ayetlerini Te'vîli*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2019.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd. *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-'Arabî, 1418/1997.
- Buhari, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1434/2013.
- Ali Haydar Efendi. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *et-Telhîs*. thk. Abdullah en-Nebâlî ve Beşîr Ahmed el-Ömerî. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmü'l-edille*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Ebu davut es-Sicistânî. *es-Sünen*. el-Mektebetü'l-Asriyye, 1435/2014.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye*. 13 Cilt. Şârika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008.
- el-Leknevî, Muhammed Abdülhalîm. *Kameru'l-akmâr*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 4. Basım, 1433/2012.
- el-Minyâvî, Abdüllatîf. *eş-Şerhü'l-kebir li Muhtasari'l-usûl min 'ilmi'l-usûl*. Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 1432/2011.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmiu'l-hakâik*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016.
- Hâlid b. Müsâid er-Ruveyti. *et-Temezhüb*. Riyâd: Darü't-Tedmüriyye, 1434/2013.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn. *et-Temhîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâretü Umûmi'l-Evkâfi ve's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Abdülber. *el-İstîâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1413/1992.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Heytemî. *es-Savâiku'l-muhrika*, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-müvakkîin*. thk. Ebû Ubeyd. 4 Cilt. Riyâd: Memleketü'l-Arabiyye e's-Suûdiyye, 1423/2002.
- İbn Kutluboga. *Hülâsatü'l-efkâr*. thk. Hâfiz Senâullah ez-Zâhidî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-gâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvaz v.d. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

1415/1994.

İmâm-ı Rabbânî. *Mebde' ve Meâd*, İstanbul: Hakikat Kitapevi, 1432/2011.

İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbât*. nşr. Arif Nevşâhî. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 1439/2018.

Kâtîp Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 1941.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *et-Ta'arruf*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l Kütübi'l-Mısıriyye, 2. Basım, 1384/1964.

Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd el-Leknevî. *Nûru'l-envâr*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 4. Basım, 1432/2011.

Molla Fenârî. *Fusûlü'l-bedâi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

Molla Hüsrev. *Mirâtü'l-usûl*. 2 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.

Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1435/2014.

Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr. *et-Tahrîr fî usûli't-tefsîr*. Cidde: Ma'hedü İmâm Şâtîbî, 1435/2014.

Müslim b. Haccâc. *Sahîh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1435/2014.

Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-Tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 6. Basım, 1434/2013.

Nesefî. *Menâr*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen. *Kenzü'l-vusûl*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1308/1890.

Reşat Öngören, *Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Önemi*. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (2002).

Râzî, Fahreddîn. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418/1997.

Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 1420/1999.

Sâbûnî, Nûreddîn. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969.

Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd. *et-Tavdîh*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabîh, 1376/1957.

Serahsî, Şemsü'l-eimme. *Usûl*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afğânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Dâru'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1395/1975.

Sübkî, Ebû Nasr. *Kitâbü'l-İbhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.

Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Müvâfakât*. 7 Cilt. Mısır: Dâru İbn 'Affân, 1417/1996.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993.

Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs, ts.

Üsmendî, Ebü'l-Feth. *Bezlü'n-nazar fî'l-usûl*. thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kahire: Mektebetü't-

Türâs, 1413/1992.

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed. *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. trc. Ahmat Naim. 8. Cilt. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık A.Ş, 1440/2019.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübî, 1415/1994.

Zuhaylî, Muhammed Mustafâ. *Kitâbü'l-Vecîz*. Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 2. Basım, 1427/2006.